

Титанът на Просвещението

„Да бъдеш мил и обичлив, както и похвален – което означава да заслужаваши любов и да заслужаваши награда – са най-важните характеристики на добродетелта; а да бъдеш омразен и заслужаващ наказание – на порока. Но всички тези характеристики са директно свързани с чувствата на останалите. За добродетелта не може да се каже, че е обичлива или похвална, защото тя е обект на своята собствена любов или на своята собствена благодарност, но тя предизвиква точно тези чувства у останалите хора“.

Адам Смит, „Теория на нравствените чувства“

„Ние не разчитаме да получим своя обяд благодарение на благоволенieto на месаря, производителя на бира или пекаря, а благодарение на зачитането на техния собствен интерес. Обръщаме се към тях, апелирайки не към тяхната хуманност, а към самолюбовта им, и никога не говорим за нашите нужди, а за предимствата, които те ще получат. Никой освен просяка не би избрал да зависи основно от благоволенieto на своите съграждани“.

Адам Смит, „Богатството на народите“

Докато Пол Самюелсън и неговите последователи създават икономическите Инструкции за реализацията на капитализма, а Робърт Хайлбронър отправя Предупреждението за поставянето на определени въпроси към него, Адам Смит е този, който осигурява на капитализма неговата Библия, за да черпи от нея своите нравствени и морални категории. Неговите книги „Богатството на народите“ и „Теория на нравствените чувства“ стоят в

основата на капиталистическия канон подобно на двойка достопочтени каменни възпоменателни плочи в древно светилище.

Както и при повечето от най-забележителните доктрини, превърнали се в икони, разработките на Смит тънат в тайнственост: По какъв начин отделните хора, тези, които преследват своя собствен интерес, всъщност допринасят за общото добро? Тази тайнственост поражда един постулат: пазарът обединява частните интереси и общественото благо. Този постулат е в основата на множество идеи, концепции, аргументи, политики и реформи; стимулира началото на две революции; и помага за продажбата на невероятно количество вратовръзки на Адам Смит, да не говорим за книгите му, както и най-малкото на един телевизионен сериал. Наистина бих искал да съм поне негов издател, ако не негов шивач.

Разбирането на постулата на Смит – енигматичното прозрение, че службата в името на собствения интерес е необходима за общото благо и за неговото увеличаване – тласка напред световната философия. Всяко отражение на икономиката – било то техническо, журналистическо или някакво друго – не би могло да е пълно, без да се отдели подобаващото място на маниакалния шотландец, чиито размишления оцветяват съвременната композиция на капитализма.

Анти-анти героят

Адам Смит трудно би могъл да бъде класиран на висока позиция в стиловата скала на пантеона на съвременните социални философи – мислителите, занимаващи се с моралната и политическата същност на обществото. Той без съмнение би се оказал истински провал за публициста, както и ужасен кошмар за всеки кастинг директор. Едва ли би се намерил водещ актьор в Холивуд, който да отговори на изискванията – освен ако можете да си представите Родни Дейнджърфилд в обувки с катарамы, мека шапка и панталони до колената. Странна птица откъдето и да го погледнеш, Смит си остава през целия си живот ерген и живее заедно с майка си. Доста късоглед, с изгърбен нос, плоска долна

ушна, изпъкнали очи, с голяма цепнатина между предните два зъба, заеква, когато говори, има нервен тик и е известен, че си мърмори сам под нос на обществени места. Твърде показателно е неговото мило определение за самия за себе си: „Аз съм красив единствено в книгите си“.¹

Адам Смит би бил доста интересен случай за всеки психиатър. Разсеяността му понякога достига опасни размери. Веднъж дори се опитва да си приготви чаша чай от молив; друг път се свлича в дълбок изкоп, докато пламенно разяснява свои идеи пред приятел. Съществува и още един доста знаменателен случай – по време на разходка из Единбург с приятел, Смит е тържествено поздравен от шотландски караул, който вдига в негова чест копието си. Напълно хипнотизираният Смит отвръща на жеста, като повтаря буквално всяка стъпка и жест на караула, използвайки своя бастун. Когато най-накрая се връща обратно в реалния свят, Смит се оказва на върха на дълга поредица от стълби, като продължава да разговаря с приятели си, все едно, че нищо особено не се е случило. Необяснима си остана и още една негова постъпка с щастлив край: над 24-километрова разходка покрай мразовитите брегове на родната му Шотландия, облечен единствено в нощната си риза, но напълно очарован и щастлив, забравил за всичко на света.²

Адам Смит не притежава въстаническия плам на Карл Маркс, а още по-малко тъмната освобождаваща проникателност на Зигмунд Фройд, нито революционния гняв на Владимир Ленин. Представата на Смит за икономическо освобождаване е свързана с насърчаването на хората да търгуват стоки и услуги помежду си. Идеята му за психологическа свобода е в предлагането на начини за насочването на страстите към добродетелно социално поведение посредством дисциплиниращата сила на пазара и съответните социални институции. Политическата свобода би могла според Смит да получи най-добра подкрепа от едно ефективно правителство, структурирано по такъв начин, че да насърчава общото добро посредством ясно дефинирани стимули.

Независимо от всичко това той ни е оставил по-трайно наследство в сравнение с всеки друг от представителите на неговата

философска порода. И докато възгледите на Адам Смит в областта на икономическата система са основни в развитието на икономическата мисъл, твърде често се пренебрегват неговите идеи за общественото значение на социалните институции – включително и по отношение на пазара, макар и не ограничаващи се само до това – както и на тяхната роля при формирането на всички онези добродетели, които са необходими, за да се служи на общото добро. Всъщност истинският архитект на съвременната концепция за комерсиалния хуманизъм – най-първият социален капиталист – не е някой друг, а самият Смит.

Титанът в областта на философията

Стремейки се да увеличи едновременно просперитетът и моралното качество на обществото, Адам Смит обединява панорамната визия на философа на Просвещението с неуморното внимание към подробностите, свързани с елементите от околната, допълнителната политика. Неговият интелектуален стил представлява най-добрият съществуващ модел за съвременните мислители, които се опитват да генерират нови идеи с оглед интегрирането на икономическите институции на жизнения капитализъм със социалните добродетели на гражданското общество.

Уникалният и траен принос на Адам Смит в съвременната социална мисъл може да се оценява в две направления. От една страна, той възприема идеята, че хората прекарват по-голямата част от времето си в служба на своите собствени интереси, или с други думи, възприема хората точно такива, каквито са в действителност, а не каквито се предполага, че би трябвало да бъдат. (Точно тази оценка се оказва непреодолима пречка за клерикалните мислители преди него, като си остава точно същата и за колективистите след него.) Смит открива у човека „желание за подобряване на условията на живот, едно желание, което макар и обикновено спокойно и лишено от силни страсти, все пак присъства с нас още от утробата и не ни напуска до гроба“. А в същото време у човека присъства не по-малко значимата склонност към „дребна търговия, размяна на продукти и на пари“.³

От друга страна, Смит се развива като защитник на обикновените хора – при това всякакви обикновени хора – едно чувство, което е напълно непознато преди неговото време и твърде зле използвано в повечето случаи при опитите на последователите му да му подражават. Неговите политически предписания са структурирани по такъв начин, че да насърчават възможно най-голямо щастие у масите – да създават, по собствените му думи, „онова универсално изобилие, което да се разпростира до най-нисшите слоеве от населението“.⁴

Смит представя изключително подробно насърчителните структури, които трябва да се създадат, за да може да се използва в максимална степен личният интерес на всеки отделен човек за подобряването на условията за всички. Той отделя достатъчно място и на неочакваните последици от погрешните стимули, които не са от полза за никого.

И точно този план на Смит с неговите революционни заключения, както и с посланията и предложените методи, представлява и днес един от наистина най-безценните интелектуални модели за водещите политически интелектуалци, особено за ръководителите на възраждащото се гражданско общество.

Скромният и тих човек от Севера

Адам Смит е роден в Кърколди, на източното крайбрежие на Шотландия, през 1723 г. Баща му, който носи същото име, е митнически инспектор в Кърколди до смъртта си, настъпила два месеца преди появата на единствения му син. Смит младши е отгледан от майка си, за която пише: „Обичах и уважавах майка си повече, отколкото бих могъл да обичам и уважавам всяко друго човешко същество“. Шотландия през осемнадесети век представлява странна смесица между селска бедност и мощен интелектуален устрем в града. Под влиянието на Калвинизма, римското законодателство и френското Просвещение, шотландските интелектуалци от времето на Смит представляват една особена и рядка порода. Характеризирани твърде неподходящо от един наблюдател като „провинциални космополитани“, тези шотландци са

по-задълбочени мислители от английските си събратя и оказват значително по-голямо влияние върху световната наука благодарение на своята наистина мултикултурна интелектуална вселена. Адам Смит и неговият приятел Дейвид Юм са водещите светлини в шотландското Просвещение.⁵

Смит постъпва в университета в Глазгоу едва четиринадесетгодишен. Тук прави първите си стъпки в областта на нравствената философия под влиянието на Франсис Хатчесон и за първи път се запознава с идеите на Юм и Бернард Мандевил. Поемата на Мандевил от 1714 г. „Легенда за пчелите“ привлича значителен интерес с нетрадиционната си идея, че преследването на индивидуалния интерес – „личните пороци“, би могло да доведе до подобряване на състоянието на обществото – „обществените добродетели“. Смит ще разшири, задълбочи и модифицира по-късно това на пръв поглед парадоксално взаимоотношение и ще го превърне в централна теза в своята книга „Богатството на народите“, поставяйки по този начин основите за развитие на социалната наука и политическия анализ.

Смит продължава образованието си в Оксфорд, където поглъща ненаситно всичко създадено до този момент от гръцки и римски философи, както и от съвременни европейски автори в тази област. Основният продукт от годините, прекарани в Оксфорд, е разработката му върху психологическото оформяне на научния ум. В съзвучие с буржоазната култура на рационализма, която става доминираща в европейската наука след Исак Нютон, Смит обяснява научните нагласи с търсенето на порядък в природата, едно условие, което самият той търси в опита си да разбере социалните взаимоотношения.⁶

Точно Оксфорд е мястото, където Смит за първи път наблюдава неочакваните последици от една насърчителна структура. Той се оплаква от спадащото качество на предлаганото в Оксфорд образование и отбелязва, че Оксфорд и Кеймбридж са се превърнали в рай, в който „ намират подслон и защита утвърдени вече с години системи и остарели схващания, след като вече са били изхвърлени от всяко друго кътче на света“.⁷

Забелязвайки, че преподавателите предявяват твърде ниски изисквания към своите студенти, Смит стига до заключението, че тези преподаватели са лишени от каквито и да било стимули за качествено преподаване, като обяснява тази неблагоприятна педагогическа атмосфера с факта, че заплатите на преподавателите се осигуряват от богати дарители. Това е на практика първият регистриран и цитиран по-късно от Смит случай, в който насърчителната структура на една институция оказва дълбок, и по-конкретно доста неблагоприятен ефект, върху поведението.⁸

Смит се завръща в Шотландия през 1748 г. и изнася в Единбург серия от забележителни лекции по философия. През 1751 г. получава катедрата по нравствена философия на университета в Глазгоу, а през 1759 г. излиза от печат първата му книга „Теория на нравствените чувства“, която отразява проучванията му в областта на етиката. През цялото време до този момент Смит се занимава преди всичко с нравствена философия, но посоката на изследванията му скоро се променя. През 1762 г. търговският елит на Глазгоу го избира за представител на града в Британския парламент. Търговците в този бързо развиващ се град с 23 000 жители печелят купища пари от вноса на отглеждан в Америка тютюн и препродажбата му из Британските острови. Чрез тази своя нова роля в Глазгоу Смит развива най-ранните си възгледи за ефектите от протекционисткото – или меркантилистко – законодателство върху здравето на една по-широка икономика и върху богатството на народите.⁹

През 1763 г. Смит е изкушен от предложението на Чарлз Тауншенд, член на Британския парламент, да напусне Глазгоу и да поеме обучението на заварения син на Тауншенд, Дюка на Буклейч. Смит е нает за две години и поема задължението да придружава младия Дюк по време на продължителното му околосветско пътешествие. В Париж в разцвета на Просвещението той се среща с Бенджамин Франклин и Франсоа Кене. Кене е лидер на френските физиократи, школа в политическата икономия, чиито привърженици са убедени, че основният източник за натрупване на богатство е инвестицията в земеделието, а не трупането на злато и сребро. Лансираните от физиократите тези вдъхновяват

по-късно първоначалните модели на държавно планиране въз основа на съотношението разходи–производство.¹⁰

Смит се възхищава от физиократите и по-късно обогатява техните новаторски (за времето си) възгледи, лансирайки принципа, че трудът и промишленото производство са основните и най-важни източници за богатството на народите. И когато собствените му основни интереси се пренасочват към политическата икономия, Адам Смит започва специални проучвания на данъчната система и националното икономическо благополучие, предназначени за следващата му книга, която ще промени целия му живот. Интересът му е привлечен от новостите в политиката. Така се ражда един титан във философията.

Адам Смит се завръща в Англия през 1766 г. и работи близо едно десетилетие върху новата си книга, която вижда бял свят през забележителната 1776 г. „Богатството на народите“ има невероятен успех. Първото издание е разпродадено само за шест месеца. Това издига изключително много репутацията на автора и дори най-висши служители в Англия се допитват до него за съвети. Назначен е за комисар по митниците в Шотландия, пост, който запазва до смъртта си през 1790 г. – една твърде необичайна служба за човек, който носи отговорността да съветва ръководителите на страната да се противопоставят на зле формулирани и деструктивни политики на протекционизъм. Но Смит съвсем не е против всички данъци, а само срещу онези, които деформират производствения потенциал на пазара.

Независимо от активните си ангажименти в политическата област и от значителния приход, реализиран от пенсията си като преподавател и от заплатата си като комисар, Адам Смит оставя след смъртта си само едно малко имение, а по-голямата част от парите си раздава без много шум за благотворителност. Един наистина тъжен и малко ироничен край за човек, който твърде успешно насочва усилията си за подобряването на благосъстоянието и условията на обикновените хора, като наред с това през целия си живот се стреми да бъде за пример с поведението си.¹¹